

ՄՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ ԴԻՏԱՐԿՈՒՄՆԵՐ.

Հայ. *հերկ*- < հե. *p^(h)erk^(h)o-

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Վ. Գ. Համբարձումյան

Հիմնաբառեր: Ստուգաբանություն. նախաձև արմատի տարբերակներ. ցեղակից լեզուների օրինակներ, հայերեն արմատի տարբերակում. նոր տվյալների օգտագործում, լրացումներ և ճշգրտումներ:

Ներածական: Ինչպես անվանի պատմաբան Գ. Խ. Սարգսյանն է կարծում, Խորենացուց մեզ հասած վիպական «Երկներ երկիր...» պատառիկը, որ անցյալի բանասիրական որոշ ուսումնասիրություններում քննվում է իբրև Վահագն դիցական սյուժեի մի երևույթ, «թեոգոնիական ցիկլի» մի հատված է¹:

Այդ ցիկլը ներկայանում է իր երեք մասով, դրանք են՝ տիեզերածնություն, երկրագործություն և պտղաբերություն: Հայերենում, իբրև հնդեվրոպական պատկերացումների ուրույն արտահայտություն, ցիկլային համաձույլ (սինթետիկ) դրսևորման միավոր է *հերկեմ* բայը, որն առանձնանում է իր, այսպես կոչված, բազմիմաստությամբ (իր տարբեր իմաստների մեջ):

Հնդեվրոպական լեզուների համար վերականգնվող ընդհանուր նախալեզվյան *p^(h)erk^(h)o- արմատի ամենասկզբնական իմաստը պիտի եղած լինի «(սեղմելով, ուժ գործադրելով) կիսել, պատռել, ճեղքել» իմաստը, որ ուշպատմական շրջանի լեզուներում ունեցել է իր զարգացումները՝ ձևային, իմաստային և գործառական հատկանշումներով:

Հիշյալ տիպի լեզուների ընդհանուր համեմատական և տիպաբանական հետազոտությունների նորագույն տվյալները օգնում են հայերենի նախագրային ժամանակաշրջանի պատմությանը, մա-

¹Տե՛ս Գ. Խ. Սարգսյան, Введение // Мовсес Хоренаци, История Армении, перевод с древнеармянского языка, введение и примечания Г. Саркисяна, Ереван, 1990, էջ XIV: Հմմտ. В.Н. Топоров, Древнеармянский в свете индоевропейских реконструкций // "Международный симпозиум по армянскому языкознанию, 21-25 сентября 1982 г. Тезисы докладов", Ереван, 1982, էջ 100-102:

նավանդ բառապաշարի համապատասխան շերտի ծագումնային հարցերին անդրադառնալ նոր մոտեցումով:

1. Արմատի ծագման վերաբերյալ մինչև այժմ եղած փորձերը:

Նախ անդրադառնանք հայերենի տվյալներին՝ անհրաժեշտ լրացումներով:

Եր. Մեղրեցու բառարանն ունի՝ *հերկել* – վարել, ցելել. *հերկ* – վար, ցել. *հերձել* – պատռել, բաժանել. *հերձուած* – բաժանումն²:

Հյուբշմանը հայ. *հերկ*-ը համարում է բնիկ, նշում է նաև *հերկ հարկանեմ*, *հերկեմ* ձևեր՝ ի համեմատություն լատ. *porca* «ակոսների միջև թումբ», կիմր. *rhÿch*, հրբետ. *rec* «հերկել», հիոլ. *et-rech* «ակոս» ձևերի³: Իսկ իր մեկ այլ աշխատության մեջ նա *հերկ* բառի ծագումը հե. **perk*՝ արմատից տալիս է հարցականով⁴: Եվ դա նշանակում է, որ արմատի ծագման և իմաստի բացատրության հարցը մնում է չլուծված:

Աճառյանը, թեև ընդունում է Հյուբշմանի հիշյալ ստուգաբանությունը, սակայն ծագումը որակում է «թերևս բնիկ»՝ հե. **perk*-արմատից, որ ըստ այդմ՝ «պիտի տար հայ. **հերգ*»: Այնուհետև, Աճառյանը բերում է նաև մեկ այլ արմատ՝ հե. **perk*՝- «պատռել, ճղել, ճանկռել, փորփրել». նշում է հայերենի հետ այդ երկուսի ունեցած առնչության վերաբերյալ այն երկվությանը, որ առաջ է եկել ուսումնասիրողների հայտնած տարբեր տեսակետների արդյունքում. «ոմանք այս երկու խմբի բառերը միացնում են. ընդհ. [անուր] արմատը դնելով **perk*՝. այս պարագային հայերենը դուրս է մնում, որովհետև հնիս. **perk*՝- տալիս է հայ. **հերս*-, ուրիշներ հենց հայերենը հիմք բռնելով՝ միացնում են երկուսը, որով մնում է հայ. *հերկ* < հնիս. *perg*- < *perk*»⁵: Ինչպես կարելի է նկատել, այստեղ ևս հարցի լուծումը վերջնական չէ:

² ԲՀ, 1975, էջ 184-185:

³ Hübschman, 1895, էջ 467:

⁴ H. Hübschman, *Armenische Studien*, Leipzig, 1883 (= Հ. Հյուբշման, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., 2004, էջ 205):

⁵ ՀԱԲ, 1977, էջ 86-87:

Եվ սա առաջ է բերում մի նոր խնդիր՝ վերստին անդրադառնալ այդ արմատի ծագմանը, եթե ոչ նաև նրա հնարավոր տարբերակների առնչակցությանը՝ իմաստի և հնչյունական կողմի առումով:

Ջահուկյանը խեթ. *harš-* «պատռել, հերձել, հերկել» բառարմատին զուգադրում է հայ. *հերձել, հերկել*. տողատակին ծանոթագրում է. «Սակայն հայ. բայերը հավանաբար գալիս են հ.-ե. *perk-ից («հերկել, ճեղքել, ակոս»)՝ մի այլ հ.-ե. լեզվի միջնորդությամբ»⁶: Այստեղ ուշադրությունը է գրավում նախ *հերձել, հերկել* ձևերի միասին բերելը, որ նշանակում է թե դրանք դիտվում են նույնարմատ բաղադրական հիմքով կազմություններ՝ *-կ/-ձ* լրացումով, այնուհետև՝ «մի այլ հ.-ե. լեզվի միջնորդությամբ» լինելը, որը հարցի մեկնաբանությունը մղում է, կարելի է ասել, անորոշության ոլորտ:

Իսկ նախագրային շրջանի հնչյունաբանության վերաբերյալ աշխատության մեջ Ջահուկյանը այդ խմբում քննում է ընդամենը հետևյալ բառարմատները.

ա) *հերձ*, որից՝ *հերձեմ, հերձիք*. որ հանգեցնում է *հերկեմ* «վարել» բային՝ ծագած հե. *perk'- «ճեղքել, քանդել, փորել». հմմտ. հինդկ. *pārśāna-* «կիրձ, անդունդ», լատ. *porca* «ակոս», լիտվ. *pra-paršas* «փոս. փորվածք», *peršėti* «տոգալ, ցավել, քերծել (վերքի մասին)»⁷:

բ) *հերկ*, որից՝ *հերկեմ*, նաև *հերքեմ* (?). այս ձևերը նույնպես ծագած են համարվում հե. *perk'- «ճեղքել, քանդել, փորել» արմատից⁸:

Եվ ըստ այդմ՝ հիշյալ արմատական կազմությունները ծագումնային և իմաստային նույն «դաշտի» միավորներ են:

Այնուհետև՝ թերևս կարելի է խոսել նաև հորդ «ուղիղ, հարթ (ճանապարհ)», հորձ «հուզում, կիրք. եռանդ» (զուգահեռ այլ՝ յորդ «առատ, առատահոս», յորձ «(ջրի) առատ հոսք». վերջինս «նույն է յորդ բառի հետ, որ սրա հոմանիշն է») բառարմատների մասին՝ այդ

⁶ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերենը և հին հնդեվրոպական լեզուները, Ե., 1970, էջ 159:

⁷ Джаукян, 1967, էջ 181:

⁸ Նույն տեղում, էջ 181, 189, 191, 192:

խմբում, սակայն բերվում են առանձին-առանձին⁹: Հագիվ թե դրանք հայերենում լինեն համանուններ, որովհետև համարվում են ծագած հե. նույն արմատից (հակառակ դեպքում, իրոք, համանուն արմատներից):

Վերջիններիս հետ կապված՝ նշենք որոշ մանրամասներ:

ա) *հորձ*- «հուզում, կիրք. եռանդ» (?), ըստ Աճառյանի՝ «ան-ստույգ բառ»¹⁰: ՆՀԲ-ն առնչում է *յորձանք* բառին, որ առանձին չունի Աճառյանը՝ թերևս համարելով ածանցական կազմություն: Ջահուկյանը նույն աշխատության մեջ իրար է միացնում *յորձ*-«հեղեղում, հորդացում» և *հորդ* «լի, լեցուն» ձևերը՝ համարելով ծագած հե. *ordhjo- // *ortjo-(*er-) արմատից, որ այնքան էլ հավաստի չէ, մանավանդ որ անհաստակություն (շփոթ) կա մեկ այլ՝ *հորձ* «այլայլում, հուզում, եռանդ» [*or-dh- // *ort- (< *er-)] արմատի հետ¹¹:

բ) *հորդ*- «ուղիղ, հարթ (ճանապարհ)», որից՝ *հորդեմ* «ճանապարհ բանալ, մաքրել, պատրաստել» // *հորդիլ* «գնալ, տարածվել» և այլն. այդ արմատով կազմությունները առավելապես գտնում ենք հայերենի բարբառներում (նույն իմաստի արտահայտմամբ). հմմտ. *հոռնել* (Ալշ.), *հորտել* (Բլ.), *հորթել* (Մշ.), *խորթել* (Սլմ.), *հիյթել* (ՀՃն..), *հորթել* (Հմշ., Տր.), *խորտել* (Վն.) և այլն¹²:

Ջահուկյանը հայերենի բնիկ արմատների ցանկում, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողների (առանձնապես՝ Հյուբշման, Մեյե, Աճառյան և ուրիշներ)՝ այս հարցում ունեցած մոտեցումներից, հայ. *հերկ*-ը և *հերձ*-ը համարում է ծագած հիմք-լեզվի տարբեր արմատներից:

ա) «*Հերկ*-ի միացումը *հարկանեմ*-ին առաջարկել է Մեյեն (Meillet, 1908, էջ 129). անհավաստի է կապը *perk- «պատռել, հերկել, ակոս» արմատի հետ *perk- > **հերս*: Պարզ չէ *հերձեմ* բայի կա-

⁹ ՀԱԲ, 1977, էջ 120, նաև 407-408: Տե՛ս նաև Джаукян, 1967:

¹⁰ ՀԱԲ, 1977, էջ 120:

¹¹ Джаукян, 1967, էջ 173, նաև 242, 302 և այլն:

¹² ՀԱԲ, 1977, էջ 120

պը սրանց հետ»¹³ . այնուհետև, նշվում է, որ *հերկել* բայը ծագում է հե. *perk- (< *per-) արմատից, ընդ որում իբրև «երկրագործություն, բուսականություն» իմաստային (թեմատիկ) խմբի միավոր¹⁴:

բ) Հեղինակի «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ *հերձ*- արմատի ծագման վերաբերյալ ոչինչ չի ասվում, այլ այն հնագույն շրջանի բառապաշարի բարբառային տարբերակների «համանիշային շարքերում» է բերվում՝ *հերձ*- [*հերձ(ան)ել* // *հերձուլ*], մի դեպքում՝ *երգիծանեն*, *ճեղքեն* (*ճեղքում*), *պատառեն*, մյուս դեպքում՝ *ճեղքեն*, *ցելում*, *պատառեն*, *փեռեկեն*, *քճքճեն* միավորների հետ¹⁵:

գ) Իսկ «Հայերեն ստուգաբանական բառարան»-ում Ջահուկյանը այդ արմատի ծագման մասին գրում է հետևյալը. «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ *perg'h- արմատից, բայց այս ձևը, բացի հայերենից, այլ զուգահեռներ չունի. *perk'- «պատռել, ճեղքել, փորփրել» արմատը պիտի տար **հերս*-, *pers արմատից ծագող *փորձ* բառի նախաձևը պարզ չէ»¹⁶. նկատենք, որ սա նոր ստուգաբանություն է, որ այնքան էլ հեռու չէ Աճառյանի դիտարկումից (մանավանդ *հերս*-ի առնչությամբ):

Այսպիսով, ամփոփելով մինչև այժմ կատարվածը, կարելի է հաստատել, որ մեր այս աշխատանքում քննվող նյութի ստուգաբանական պարզաբանման հարցում եղածը մնում է ոչ վերջնական լուծում ստացածի սահմաններում, ուստի այդ ոլորտում նոր փորձերի դիմելը, կարծում ենք, դառնում է անհրաժեշտ:

¹³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987, էջ 186:

¹⁴ Նույն տեղում: Նույն ընդհանուր արմատից են ծագած համարվում նաև *հրեն* (?), *հար-ի* (աոր.), *հարում*, *հարկ-անեն*, *որ-ոտ* (?) միավորները (էջ 143-144): Նույնը գտնում ենք հեղինակի մեկ այլ՝ «Опыт семантической классификации и ареального распределения индоевропейской лексики армянского языка» աշխատության մեջ (տե՛ս Դ. Բ. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка, Ереван, 1983, էջ 94-95): Հայ. *հարկանեն* (< *հարկ*-) բայի ծագման մասին տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Ստուգաբանություն. հայ. *հարկ*- < հե. *(H)a/ork/g-t' // «Ջահուկյանական ընթերցումներ», Ե., 2021, 1 (16), էջ 60-69:

¹⁵ Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 396, 403:

¹⁶ Տե՛ս ՀՄԲ, 2010, 458-459:

2. Արմատի հնարավոր տարբերակների առանձնացում (նշում):

Հոդվածի վերնագրում նշված *հերկ*- ձևը ածանցական կազմություն է, պարզ արմատն է *հեր*-, որ առանձին գործածություն չունի՝ գրական հուշարձաններում և այլ կարգի աղբյուրներում պահպանված, սակայն հայտնի են այդ հիմքով տարբեր կազմություններ:

Բերենք դրանցից հետևյալները:

Հեր-, որից՝ *հերհեր* «սանդերք. բուրդ գգելու գործիք». Ջահուկյանի բառարանում հարցականով կապվում է հայ. *յեռուլ*, *հեր* «մագ» (<*ser- «իրար կողքի շարել»)¹⁷. սա ավելի հավանական չէ, քան կապը *հերկ*- արմատի հետ («բուրդ գգել» իմաստը ոչ այլ ինչ է, քան եղածը իրարից «գատել՝ հեռացնել, բաժանել»):

Հերիք (խսկց.-բրբռ.) «բավական, ձեռնհաս, կարող». Ջահուկյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» գրքում (էջ 143) և բառարանում (էջ 458) թեականով կապվում է հե. *peri-ko- (*per-) «անցկացնել. տանել» արմատի հետ, և բերվում է այլ կարծիք, սակայն դա ավելի հավանական չէ, քան նրա առնչակից լինելը *հերկ*- արմատի հետ:

Հերկ [< (*h*)երկ- (?)] «(հողը՝ արտը) պատռել, գատել՝ իրարից առանձնացնել. վարել» բառն ունի առնվազն երկու կարգի բաղադրություն. ա) (*h*)երկ-. հմմտ. *հերկ*-(եմ), *հերձ*-(եմ // -անեմ), բ) *հարեմ* // *հարում* // *հարկանեմ* (< *հարկ-). հմմտ. *երկ*(ին)-ք // *երկ*(իր), *երկիւղ* և այլն¹⁸:

Հերձ «ճեղք, ծերպ, ճեղքվածք, պատռվածք» բառի համար Ջահուկյանը բառարանում գրում է (մասամբ՝ կրկնում ենք). «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ *perg'h- արմատից, բայց այս ձևը բացի հայերենից, այլ զուգահեռներ չունի. *perk- «պատռել ճեղքել, փորփրել» արմատը պիտի տար **հերս*-, *pers արմատից ծագող *փորձ* բառի նախաձևը պարզ չէ»¹⁹. սա նույնպիսի բացատրություն է, ինչ ունի Աճառյանը, այնուամենայնիվ՝ բառարանում *փորձ* բառի համար

¹⁷ ՀՄԲ, 2010, էջ 458:

¹⁸ ՆՀԲ, 1837, էջ 63:

¹⁹ ՀՄԲ, 2010, էջ 458-459:

նշվում է հետևյալը՝ ինչպես որ Աճառյանի մոտ է²⁰. «բնիկ հնդեվրոպական՝ *phorg' - [*per-] «փորձել» արմատից»²¹: Այստեղ, թերևս, կարելի է բերել նաև *հերձիք* «չարախոսություն, զրպարտություն» բառը, որ Ջահուկյանը դնում է հարցականով և համարում՝ «անստույգ բառ, ծագումն անհայտ է»²²:

Այնուհետև, եթե հնարավոր լինի նախկինում հայ. *հերու* «հերու, անցյալ տարի» բառի համար ևս բերվող հե. *peruti- «անցյալ տարի» արմատից առանձնացնել *-ու* մասնիկը, ինչպես որ նույն արմատից ծագող ցեղակից լեզուների՝ հինդկ. parut, հուն. πέρυσσι (դոր. πέρυσσι), իսլ. fiord «հերու, անցյալ տարի» ձևերի դեպքում է առանձնացվում -ut, -սս (-սսի), -ծ տարրերը՝ իբրև ածանցական մասնիկներ, ապա հայ. *հերու*-ի բուն արմատը (հե. *per- > հայ. *հեր*) այս դեպքում ևս կարելի է ուշադրության առնել²³:

Կարելի է կարծել, որ դրանք ընդհանուր առմամբ ծագում են հե. *p^[h]erk^{[h]o}- արմատից՝ հայերենում ևս «երկուսի կիսված, ճեղքված. երկատված» իմաստների մեջ, ձայնորդային *-p//ն տարբերակմամբ:

Այդպես նաև, *հերկ* // *հերձ*- տարբերակմամբ ձևերին են առնչվում, մի կողմից՝ *երկ(ան // երկ-այն* «աղաց», *երկ-ան(ք)*, *երկ-ին(ք)*, *երկ-իր*, *երկ-ն-չիմ*, *երկ-այն // երկ-ար*, *երկ -իւղ*, *երկ-ու*), այլև *կր(-կին)*, *հեր-ք-եմ*, մյուս կողմից՝ **խերձ* // **խերդ*, եթե ոչ նաև *(ս)երկ*, *քերծ* և այլն²⁴:

Այստեղ առանձին ուշադրության առարկա են *հերկ*-ը, մասամբ՝ *հերձ*-ը, որոնց ծագման վերաբերյալ դասական համեմատաբանության կողմից կատարվածը ունի ճշգրտումների և լրացումների կարիք. ա) *հերկ*- (< հե. *perk-). այլև *հերս*. հմմտ. *հերստեղ*.

²⁰ ՀԱԲ, 1979, էջ 520:

²¹ ՀՍԲ, 2010, էջ 767:

²² Նույն տեղում, էջ 459. հմմտ. ՆՀԲ, 1837, էջ 94, ՀԱԲ, 1979, էջ 88:

²³ Հհմմտ. Hübschman, 1895, էջ 467, նաև ՀԱԲ, 1977, էջ 89:

²⁴ Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 117, 148 և այլն: Հիշյալ օրինակների միջև ծագումնային, կոնկրետ՝ հնչյունական-իմաստային հարաբերակցության քննությունը այլ խնդիր է, որին այստեղ չենք անդրադառնում:

պարզ չէ *հերձեն*-ի կապը սրանց հետ, նաև *հարսն*²⁵. ք) *հերձ*- «ճեղքվածք», «ճեղք, ծերպ». *հերձ(ն)ուլ*, *հերձի-ք*. ըստ Աճառյանի՝ «անստույգ բառ»²⁶. հմմտ. *կեղծ-իք* (*ր* // *ղ*-ի համար՝ հե.* *pl-c* // *pr-th-lայն* // *հար-թ*), *փերթ*-// *պրծ*-, *պարթ*-// *հարթ*- (?)²⁷:

3. Նոր տվյալների մեջբերում և քննություն:

Հե. **p*^[h]*erk*^[h]^o - > հայ. *հերկ*- // *հերձ* առնչությունը ուշադրության առարկա կարող է լինել համեմատական և տիպաբանական քննության տեսանկյունից: Կան նոր տվյալներ, ըստ այդմ՝ կատարված քննություն, սակայն, առ ի լրացումն դրանց, հայերենի նյութը մասամբ է ներառված համեմատվող լեզուների ցուցադրության մեջ (ռեպե՛տուարում):

Այս դեպքում նկատելի է նաև այն, որ նախ՝ այդ արմատը նախալեզվում վերականգնվում է ոչ միաձև, այլ ունի մի քանի տարբերակ՝ պայմանավորված արմատի ձայնավորի աստիճանավորմամբ:

Անդրադառնանք դրանցից մի քանիսին (հայերենի հնարավոր տվյալների լրացումներով), նախալեզվի արմատի (ածանցական, ձայնդարձային) կազմության՝ հայերենում հնարավոր արտացոլումների մասնանշմամբ:

1) Հե. **p*^[h]*er*-. սա պարզ կամ նախնական արմատն է **p*^[h]*erk*^[h] // **p*^[h]*rek*^[h]- տարբերակային արմատների, առանց -*k*^[h]- ածանցի, որով նախահնդեվրոպականում բաղադրվում են ձայնդարձով կրկնակ հիմքեր²⁸: Եթե այդ **p*^[h]*er*- արմատին հատուկ է եղել «ծակել» իմաստը, ապա նրանից, իրոք, կարելի կլինի բխեցնել հայ. *հերիւն*. *հեր-հեր* «բուրդ գգելու երկաթյա սանր» ձևերը²⁹: Իսկ ածանցավոր **p*^[h]*er*- + -*ek*^[h] (> **p*^[h]*er-k*^[h]) // **p*^[h]*r-ek*^[h]- տարբերակային արմատից, թերևս,

²⁵ Նույն տեղում, էջ 186:

²⁶ ՀԱԲ, 1977, էջ 87-88:

²⁷ Հմմտ. Գ.Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 396, 403-404. *հերձակ-ք* ուշ կազմություն է, հոմանիշ՝ *սլաք*, *փքին*, նաև *հերձ(ան)-ել* // *հերձ(ն)-ուլ* հոմանիշները, բավականին հեռու ձևեր են, մի դեպքում՝ *երգիծանեն*, *ճեղքեն*, *պատառեն*, մյուս դեպքում՝ *ճեղքեն*, *ցելում*, *պատառեն*, *փեռեկեն*, *քճքճեն*:

²⁸ Տե՛ս Դ.-ՄԵ., 1984, էջ 239:

²⁹ Հմմտ. ՀԱԲ, 1977, էջ 87:

հայ. *փենեկ* «ճեղք» (?)³⁰: Նկատենք նաև, որ Աճառյանը *հերհեր*-ը համարում է միջին հայերեն՝ անհայտ ծագման բառ, Ջահուկյանը փորձում է կապել հնդեվրոպական *ser- «իրար կողքի շարել» արմատի հետ, որն անհավանական է³¹. հմմտ. հայ. (բրբռ.) *պեն, պի-պեն* «քար, (պինդ) սառցակտոր»՝ (ամրության՝ պնդության հատկանիշով (իմա՝ *հերհեր*-ի երկարյա լինելը). միջին հայերենի նոր բառարանը չունի *հերհեր* բառը: Իսկ *փենեկ* «ճեղք» բառը Ջահուկյանը, ինչպես որ Աճառյանը (ոչ անկախ Մեյեից) բխեցնում է հե. *spher-g'- (*spher-) արմատից, որը, թերևս, ավելի հավանական չէ, քան հե. *p^[h]erċ^[h] // *p^[h]erċ^[h]- տարբերակային արմատի հետ այն կապելը:

2) Հե. *p^[h]erċ^[h] (նխն.) «քերծել, հողի մեջ փոս անել», (ուշ) «հերկ. ակոս». այս արմատը բերվում է ցեղակից մի շարք լեզուներում, ընդ որում համարվում է առավել բնորոշ եվրոպական արեալի լեզուներին. հմմտ. հինդկ. pársāna- «խորք. փոս», լատ. porca «ակոս», «մարգ, ածու», գալլ. rica «ակոս», հվգերմ. furuh (գերմ. Furche), հանգլ. furh (անգլ. furrow «ակոս») և այլն³². հմմտ. նաև հայ. *հերկ*- «հողի շերտ՝ ակոս. վարած հող», որ բերում ենք իբրև լրացում եղած տվյալների:

Եվ այս դեպքում, եթե ընդունելի լինի այն, որ հայ. *հերկ*- ձևը լրացնում է ուսումնասիրողների կողմից բերվող միայն եվրոպական տարածքին (արեալին) բնորոշ օրինակները, ապա ըստ ըստ այդմ կարելի է մտածել, որ հիմք-լեզվի հիշյալ արմատը համահնդեվրոպական տարածում է ունեցել³³:

3) Հե. *p^[h]er-ċ^[h] // *p^[h]r-erċ^[h]- արմատի այս երկու տիպերն առանձնացվում են իբրև նախատիպ՝ ցեղակից լեզուների արտացոլումների ելքային նշանակման համար. ընդ սմին տիպերից

³⁰ Տե՛ս ՀԱԲ, 1977, էջ 87, 1979, նաև էջ 496-49:

³¹ ՀԱԲ, 1977, էջ 87. ՀԱԲ, 2010, էջ 458:

³² Տե՛ս Դ.-ՄԵ., 1984, էջ 689. 868:

³³ Նշվում է նաև այդ արմատին համանուն *p^[h]erċ^[h]-, որի նախնական իմաստ են ենթադրում «շերտավոր. երիզ», ուշ՝ «երփներանգ, խայտաբղետ. մուգ կարմիր և այլն». հմմտ. հինդկ. pñśi- «խայտաբղետ», «բծավոր», հուն. περικρινός «խայտաբղետ», «սևավուն», πέρικη «պերկես (ձուկ)», բոց. «խայտաբղետ» և այլն (տե՛ս Դ.-ՄԵ., 1984, էջ 536. 594). թերևս՝ պատմականորեն տեղի է ունեցել անցում բազմիմաստությունից համանունության:

առաջինում, ի թիվս ցեղակից այլ լեզուների տվյալների, բերվում է նաև հայ. *փեսայ* «որոնող՝ փնտրող», «հայցող»՝ իր նախնական իմաստով (հետագայում է, որ ձեռք է բերել սոցիալական երանգ՝ «ամուսնացող»)։ հմմտ. լիտվ. *peršū* «պսակվել», հվգերմ. *fergōn* «խնդրել» և այլն³⁴։ Ըստ Աճառյանի՝ հայ. փեսայ «փեսա. ամուսինը՝ զոքանչի և աներոջ առնչությամբ. քեռայր» բառի ծագումը «անստույգ» է, Ջահուկյանի բառարանում այդ բառի համար նշվում է՝ «ծագումն անյիայտ է»³⁵։

Այլևս նշված հնդեվրոպական արմատի երկրորդ տիպից կարելի է, ի թիվս ցեղակից լեզուների տվյալների, ծագած համարել հայ. *հարց*- «հարցնել. հայցել» (թերևս նաև՝ *հարսն*, հականիշ՝ *փեսայ*. մեկը իբրև երկու մաս-ամբողջություն). հմմտ. հինդկ. *praśná-*, ավեստ. *frašna-* «հարց», լատ. *prescor* «խնդրում եմ», գոթ. *fraihnam* «հարցնում եմ», լիտվ. *prašaũ* «պահանջում եմ», հսլավ. *prosi*, թոխ. *A prak-*, թոխ. *B prek-* «հարցնել»³⁶։

Տարբերակային արմատի նման լայն զարգացումը մի հիմք է հայերենում սոցիալական տվյալ երանգի՝ *հարսն* - *փեսայ* իմաստային (թեմատիկ) միավորի առանձնացման համար, որ իր սկիզբն ունի ավելի վաղ՝ նախագրային ժամանակի մեջ։ Ըստ այսմ, թերևս, հմմտ. ոչ միայն *փեսայ* [**փե(ր)սայ* < **փե(ր)ձայ*] // *հարսն* (<**հա(ր)ց-ն*), թերևս նաև հայ. *հոր* «մեկի աղջկա ամուսինը. փեսան», եթե ոչ նաև՝ *պերսէ* «փորձված»³⁷։

Նկատենք, որ հայկական ավանդույթով [< հնդեվրոպական (?) աղջիկ ուզողին «հարցնել. ուզել՝ խնդրել» (փեսա եղողին) փորձում են, օր.՝ *փայտ են* ջարդել տալիս և այլն (այլ տիպի լեզուներում կա ուրիշ կարգի ավանդույթ. ազգագրական մշակույթ]. հմմտ. հայ. *հարսն* < հե. **prk'-* (**perk'-*) (Джаукян, 1967, էջ 163)։ Հմմտ. նաև (բրբռ.) *փռէ* «թափթփված՝ անկարգ մազերով (աղջիկ)»։ հմմտ.

³⁴ Г.-ИВ., 1984, էջ 237, 239, 241։

³⁵ ՀԱԲ, 1979, էջ 497։ ՀԱԲ, էջ 763։

³⁶ St' u նույն տեղում, էջ 237, նաև էջ 239, 241։

³⁷ ԲՀ, 1975, էջ 274. ՀԱԲ, 1979, էջ 76, 119. Джаукян, 1967, էջ 301։ Վերջինս այլ քննարկման հարց է, որին կարելի է անդրադառնալ առանձին։

(բրբռ.) *Փռէ (Բաղման)* (տեղանուն՝ Մշ., Սս.), նաև *Բաթմանա կամուրջ, Բաթմանա բուղա* և այլն. հմմտ. հայ. *փռ*-ել < հե. *phēr- «սփռել. տարածել»³⁸ :

4) Հե. *p^[h]er(k^{[h]o})- «կաղնի», «Ժայռ», «բարձունք, բարձրություն» (հմմտ. լատ. quercus «կաղնի»). նորագույն տվյալների համաձայն՝ այս արմատի շրթնաքմային *k^{[h]o}-ն արդյունք է հետադարձ առնմանության՝ քմային *k̂^[h]-ից (*k^{[h]o} < *k̂^[h]-), ընդ որում դրանք համարվում են տարբերակային ածանցներ՝ բուն *p^[h]er- արմատի առնչությամբ. բովանդակության պլանում՝ նման իմաստով բառարմատի դրսևորումը ենթադրում է համապատասխան հոդատարածք (լանդշաֆտ)՝ հնդեվրոպական լեզուների կրողների նախնական բնակության վայրի առումով: Եվ ըստ այդմ՝ մենք համեմատության մեջ ենք առնում հայ. *հեքձ*- «կիսել, զատել» ամատը, որը նույնպես զուգահեռներ ունի ցեղակից լեզուներում թե՛ հնչյունապես բացատրելի անցումների, թե՛ մանավանդ իմաստային-գործառական (ֆունկցիոնալ) նշանակման առումով. հմմտ. նաև լիտվ. perkūnas «որոտ, ամպրոպ», perkūnija «ամպրոպ. փոթորիկ, կայծակ»³⁹: Հմմտ. հե. *p^[h]er(k^{[h]o})u-n- «ամպրոպի աստված». հայ. [...] (?) (համարժեքը փոխարինված է ուշ, օրինակ՝ իրան. *Վահագն* անվանումով⁴⁰

Իսկ վերջինին՝ *հեքձ*- «կիսել, զատել» արմատին առնչակից ենք համարում հայ. *հեքկ*- արմատը նախնական՝ նույն իմաստով (ավելի ուշ՝ «հողը ակոսել՝ վարել, ցանքս»). հայ. *կ* // *ձ* լծորդությունը թերևս, ծագում է հե. *k̂^[h]-/*k^{[h]o}- տարբերակումից: Ընդ սմին՝ բնության երկնային-ամպրոպային տարերքի և երկրային գարնանային ժամանակի երկրագործության (վարուցանքի՝ «հողը մշակելու՝ կիսելու, ակոսելու») իմաստաբանությունը ընդհանուր հնդեվրոպականում հանդես է գալիս փոխադարձ (դիֆուզ) վիճակով:

³⁸ ՀԱԲ, 1979, էջ 531: Ի դեպ՝ բրբռ. *փռէ (փռէ)* ձևին ստուգաբանական բառարանները չեն անդրադարձնում:

³⁹ Г.-Ив., 1984, էջ 410, նաև 866, 880: Ամպրոպի (կայծակի) պաշտամունքային գործառության մասին՝ իբրև գարնանային հանդեսի (խեթ. AN. TAJ. ŠUM^{SAR}) սիմվոլ- օրինակի, տե՛ս А. Б. Аракелян, «Дом для омовения» по данным хеттских источников // «Древний Восток», т. 5, Ереван, 1988, էջ 16-20 (իբրև ծանոթագրություն նշվող գրականությամբ հանդերձ):

⁴⁰ Տե՛ս վերը՝ Саркисян, 1990, էջ XIV: Հմմտ. Г.-Ив., 1984, էջ 615:

Այս համատեքստում ուշագրավ տվյալներ են պարունակում հայերենի որոշ բարբառներ, այդ տվյալները, իբրև հնդեվրոպական նախնական ձևի արտացոլում՝ կապված հնչունական անցումների հետ, որ երկու կարգի են:

ա) Մեկն այն է, որ եթե այս դեպքում *ևս* ընդունելու լինենք *հե. *p-ն*, ընդհանուր օրինաչափությունից (անցում՝ *հ-ի, լ-ի, զրոյի*) բացի, իբրև շեղում կամ բացառություն այդ ընդհանուրից, կարող էր, արտացոլվել որպես խուլ *ւ*⁴¹:

բ) Մյուսը վերաբերում է *հե. *p* և **k^[h]* (*/*k^{[h]o}*)- խուլերի շնչեղ խլացման ձևով արտացոլմանը (*հայ. փ, ք*), օր.՝ *հե. *p^[h]er-k^[h]* (**p^[h]re-k^[h]*)- *հայ. (բրբռ.) փեքոլ (անել)* «գետինը կիսել՝ հատել», «(ձիու, ցուլի կամ գոմշի՝ ոտներով կամ եղջյուրներով գետինը փորփրել)», որից նաև *փեքոել* «պատռել, պատռվել», *փեքոտել* (սաստկ. *փեքոել-ի*) «պատառ-պատառ անել»⁴²: Աճառյանի «Արմատական»-ը չունի *փեքոլ* բառ(արմատ): Մեր այս համեմատությունը ենթադրելի է, եթե ընդունենք բառի նախնական ձևը **փե(ր)քոլ* (*հմմտ. խորքել – խոռ, *քարշել – քաշել, *խարշել – խաշել* և այլն), մանավանդ որ բառի ընդհանուր իմաստը («պատռել, հատել») տալիս է այդ հնարավորությունը:

5) Հե. **p^[h]er(k^{[h]o})*- // **p^[h]eru*- «կաղնի», «ժայռ» տարբերակային արմատի դեպքում ուսումնասիրողները բերում են ցեղակից այլ լեզուներից օրինակներ, որոնց կարելի է ավելացնել հայերենի որոշ տվյալներ⁴³. *հմմտ. հայ. (բրբռ.) պեռ // պիպեռ (<*պեռպեռ)* «ամուր՝ պինդ, կարծր. (փխբ.) ժլատ», թերևս նաև *պղպղաքար*, թերևս նաև *պաղ* (բրբռ.՝ *պալ* «պինդ. ժեռ քար») (Ալշ., Մշ.), *պղպղ(աքար)*, որ Ջահուկյանը համարում է ծագած *հե. *bēl-* (**bōl-?*) (*< *bī-*) (ըստ Աճառյանի՝ *հայ. պալ < հե. *bal-* (**bāl-*, **bī-*) «խոշոր, ուժեղ») արմատից՝ բաղաձայնական տեղաշարժի ակնհայտ հիմունքով⁴⁴: Այս

⁴¹ St 'u Hübschmann, 1895: Джаукян, 1967, էջ 288-292:

⁴² St 'u Մալխասյանց, 1945, էջ 497:

⁴³ Г.-Ив., 1984, էջ 866:

⁴⁴ Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 114:

դեպքում նկատի ունենք հիշյալ արմատի պարզ *p^[h]eru- տարբերակի առնչությունը հայ. (բրբռ.) *պալ* «(կարծր) քար. մեծ զանգված». հմմտ. հինդկ. *ponvata-* «ժայռ», «սար», իսեթ. *peru-* (չեզոք սեռ. ուղղ. հոլ.), *peruni* (ոչ չեզոք սեռ.) «ժայռ»⁴⁵.

6) Հե. *p^[h]erk^[h]o- «լեռնային կաղնի», «ժայռերին աճող կաղնի». այլն՝ «սար»: այս դեպքում նույնպես ցեղակից լեզուներից բերվող համեմատելի օրինակների մեջ ներառված չէ հայերենից որևէ օրինակ. հմմտ. հուն. *ἔρκος* «կաղնու անտառ», լատ. *quercus* «կաղնի»⁴⁶: Այդ արմատի հատկապես երկրորդ՝ «սար» իմաստի հիման վրա, թերևս, կարելի է համեմատության մեջ առնել հայ. *քերծ* «ժայռ» բառը (հնչյունական նույն օրենքով, ինչ լատ. *quercus* «կաղնի»), թեև այն վերջին հաշվով, ինչպես որ Աճառյանի ստուգաբանությամբ է, հանգեցվում է *քեր* (*քերթ*) արմատին՝ ծագած հե. *kerd- / *kerth [*(s)ker-] արմատից⁴⁷:

Այս կետում նշենք, որ հե. *p^[h]erk^[h]- «ակոս» > հայ. *հերձ* // *հերկ* առնչություն, ընդ սմին «ակոս» իմաստի համար, ի թիվս ուրիշ երկուսի, վերականգնվում է նաև *p^[h]erk^[h]-, իսկ վերջինս սկզբնական իմաստով նշանակել է «քերծել, հողի մեջ խորանալ՝ հողը փորել». հմմտ. լատ. *porca* «ակոս» (թերևս լատ. *porcus* «խոզ», նախնական իմաստով՝ «(հող՝ գետինը) փորող, քանդող, ճեղքող» (<*p^[h]ork^[h]o-). այլն՝ «մարգ. ածու, թումբ». ի դեպ՝ վերջինիս հետ չի համեմատվում հայերեն ձևը, և գտնում են, որ միայն արևմտյան բարբառներում է դիտվում այդս ձևի «ակոս», նախնականը՝ «քերծ(ել)». իմաստի արտացոլումը՝ հայ. *հերկ* «ակոս՝ ցել»⁴⁸:

Այդպես նաև հայ. *փորձ*, *փորձոյ* < հ.-ե. *per-, հմմտ. հուն. *πειρα* «փորձ. փորձարկում», լատ. *ex-perimentum* (նույնը)⁴⁹: Ըստ այդմ՝ այդ արմատը հիմք-լեզվում ևս վերականգնվում է *k^[h]o- բաղադրիչով,

⁴⁵ Հմմտ. Գ.-ԻՎ., 1984, էջ 614:

⁴⁶ Գ.-ԻՎ., 1984, էջ 614, 614, 615, 619, 669, 866:

⁴⁷ Գ. Բ. Ջառուկյան, նշվ. աշխ., էջ 114: Հմմտ. ՀԱԲ, 1979, էջ 572:

⁴⁸ Գ.-ԻՎ., 1984, էջ 689, 868:

⁴⁹ Джаукян, 1967, էջ 105:

իսկ առանց այդ բաղադրիչի. հմմտ. հայ. *հարկանեմ* (*հարի, զարկանեմ*), (բրբռ.) *զանեմ, զանի* և այլն:

7) Հե. $*p^{[h]}er(k^{[h]o})u-no-$ լիահունչ ածանցական արմատի համար, հավանաբար, կարելի է, իբրև ծագումնային համեմատության եզր նկատի ունենալ հայ. (բրբռ.) *էրակ // էրագ* «կարճատև հորդ անձրև» (առասպել.՝ ամպրոպային վերին ուժ՝ «անձրև, հորձանք» և այլն) (Ար., Սս.ն., Մշ., Ալշ.). հմմտ. իւեթ. Pirya «Պիրվա (աստվածություն)», «ձիավոր (աստված)» (հետին ժամանակ՝ «Սուրբ Սարգիս» և այլն)⁵⁰: Այս նյութի բովանդակության պլանում քննությունը վերաբերում է այլ թեմայի, որին այստեղ չենք անդրադառնում:

Եվ առհասարակ պետք է նկատի ունենալ, որ բերված և հայերենի հետ համեմատության մեջ դրված հե. $p^{[h]}er\hat{k}^{[h]}$ // $p^{[h]}rek^{[h]}$ և այլ ածանցական կամ ձայնդարձով տարբերակային ձևերը «հանգում է ավելի հին $*p^{[h]}er-$ արմատին՝ $-e\acute{u}^{[h]}$ ածանցով, որ կազմում է մեկ այլ հիմք ձայնդարձի երկու վիճակով՝ $*p^{[h]}er-$ $\acute{u}^{[h]}$ և $*p^{[h]}r-$ $e\acute{u}^{[h]}$ -, որը և առանցքային է հայ. (բրբռ.) ձևերի նոր քննության համար⁵¹:

Եզրակացություններ:

1. Հայ. *հերկ-* (**հեր-կ*) արմատի տարբերակային-ծագումնային քննությունը հնդեվրոպական լեզուների համեմատական և տիպաբանական նոր տվյալների նկատառումով ավելի հիմնավոր է դարձնում ցեղակից լեզուների հետ նրա ունեցած ցեղակցային ընդհանրության:

2. Այդ արմատի նախնականն է *հեր-*, որ առանձին գործածված չէ գրական հուշարձաններում և այլ կարգի աղբյուրներում, սակայն հայտնի են այդ հիմքով տարբեր կազմություններ, ընդ որում գրականում և բարբառներում, արմատի հնչյունական կազմի տարբեր ձևացումներում:

3. Հայերենի տվյալների նման ընդգրկումով քննությունը ունի առանցքային նշանակություն ոչ միայն հնչյունական-ձևային նկարագրության համար, այլև իմաստային-ասքային (բովանդակության՝

⁵⁰ Г.-Ив., 1984, էջ 792-797:

⁵¹ Г.-Ив., 1984, էջ 239:

«առասպելական») ձևակերպումների և վերհանումների առումով. հայերենի նյութը տալիս է այդ հնարավորությունը:

Համառոտագրություններ

ԲՀ – Բառգիրք հայոց, քննական բնագիրը, առաջաբանը և ծանոթագրությունները Հ. Մ. Ամալյանի, Ե., 1975:

ՀԱԲ – Հ. Աճառեան, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-4, Ե., 1971-1979:

ՀՄԲ – Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010:

հնխ. – հնդեվրոպական նախալեզու (= հե.)

նխն. – նախնական (նախկին):

Մալխապյանց, 1945 – Մտ. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հ, IV, Ե., 1945:

ՆՀԲ - Գ. Ալետիքեան, Խ. Միրմելեան, Մ. Ալգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հհ. 1-2, Վենետիկ, 1836-1837:

Г.-Ив. - Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и сравнительно-типологический анализ праязыка и протокультуры, I-II, Тбилиси, 1984:

Джаукян, 1967 - Г. Б. Джаукян, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967, էջ 301:

Hübschman, 1895 – Н. Hübschman, Armenische Grammatik. I Teil. Armenische Etymologie. Leipzig, 1895:

Meillet, 1908 – A. Meillet, Les dialectes indoeuropéens, Paris, 1908:

Ключевые слова: этимология, варианты корня праязыка, примеры родственных языков, различение корня армянского языка, применение новых данных армянского языка, добавление и уточнение материала армянского языка.

В. Г. Амбарцумян – Этимологические заметки: арм. *hērl̥*-[herk-] < и.-е. **p^(h)erk^(h)o-*. – Для и.-е. корня **p^(h)erk^(h)o-* в доисторическом периоде выделяется смысл “(выдавливая, принимая силу) делить, порвать, разделить”, в дальнейшем известен как “царапать; рыть, копать”, “похота; борозда”, а это имеет место на основе формального, смыслового и функционального признаков. Происхождение арм. *hērl̥*- [herk-] “пахота; пашня” до сих пор

неясно, остается неубедительным, поэтому следует новое обсуждение вопроса, тем более, что имеются новые, достоверные данные для этимологии и.-е. корня.

Из того же корня происходят арм. *hēp-* [her] (*hēphēp* [herher] “гребень, чесалка (для шерсти)” (<и.-е. *p^[h]er-), *hēphēp* [herik_c] (разг.-диал.) “достаточно; способный, умелый” (< и.-е. *p^[h]er). *hēpēl* [<(h)ēpēl- (?)] [herk] “пахота; пашня” (<и.-е. *p^(h)erk^{(h)0-}); последний выделяется минимум по двум составам: а) (*h*)*ēpēl*- [herk] “пахота; пашня”, *hēpēl*-(*ēl*) [herkem] // -*wēlēl* [-anem]) “рвать, порвать; разделить; пахать, вспахивать (землю, поле)”, *hēpēl* [harem] // *hēpēl* [harum] “натирать, тереть” // *hēpēlwēl* [harkanem] (< **hēpēl*- [hark]) “бить, ударять” [ср. *ēpēl*-(*hēl*)-*p* [erkink_c] “небо” // *ēpēl*-(*hp*) [erkir] “земля”, *ēpēl* [erkiw_l] “боязнь, страх” и т. д.]. б) *hēp*-(*ēl*) [herj] “щель, расщелина. порыв, разрыв”, *hēp*-(*ēl*) [herjem] “вскрывать; рассекать” (<и.-е. *p^[h]er(k^{[h]0-}). Они, как правило, имеют одинаковое происхождение, тем самым в армянском существует вариативность частиц *-*p* [r]//*ēl* [n] при общем смысле “разделить на два; прорвать; раздвоение”.

В статье основное внимание выделено на варианты корня *hēpēl*-[herk] “пахота; пашня” и *hēp*-(*ēl*) [herj] “щель, расщелина. порыв, разрыв”, о происхождении которых, сделанных со стороны классической компаративистики, нельзя считать цельным и законченным, к которым прилагаются еще следующие: *hēpēl*. [hers] “гнев, ярость” (*hēpēl* [hersotel] “сердиться, рассердиться” и т. д.), *hēpēl* [harsn] “невеста; сноха” и т. д. Прии.-е. корня *p^[h]er(k^{[h]0-})/-*p^[h]eru- “дуб; скала, утес” ср. арм. (диал.) *ēpēl* [peɾ] // *ēpēl* [peɾ] (<**ēpēl* [peɾpeɾ]) “крепкий, прочный; твердый; густой”. (мет.) “скупой, жадный”, может быть еще *ēpēl* [paɾ] (диал.) *ēpēl* [paɾ] “крепкий, скала (камень)” и т. д).

Сравнение и.-е. *p^[h]er(k^{[h]0-}) > арм *hēpēl*- [herk]//*hēp*-(*ēl*) [herj] охватывает еще другие словоформы в армянском языке, при выяснении их происхождения предлагаемая этимология становится более обоснованным и приемлемым.

Keywords: etymology, variants of the root of the Proto-language, examples of related languages, distinguishing the root of the Armenian

language, application of new data of the Armenian language, addition and clarification of the Armenian language material.

V. G. Hambartsumyan. - Etymological Notes: Armenian հերկ- [herk-] < i.e. *p(h)erk(h)o-. - For the i.e. root *p^(h)erk^(h)o- in the prehistoric period the meaning "(extruding, taking force) to divide, tear, divide" is distinguished, later known as "scratch; dig", "lust; furrow", and it takes place on the basis of formal, semantic and functional features. The origin of the Arm. հերկ- [herk-] "plowing; arable" is still unclear, remains inconclusive, so a new discussion of the issue should follow, especially since there is new, reliable data for the etymology of the i.e. root.

The same root is derived from the Arm. հեր- [her] (հերհեր [herher] "comb, comb (for wool)" (< н.-е. *p^[h]er-), հերհք [herik^c] (colloquial) "sufficient; capable, skilled" (< i.e. *p^[h]er). հերկ [<(h)երկ- (?)] [herk] 'plowing; arable' (< i.e. *p^(h)erk^(h)o-); the last minimum is distinguished by two compositions: (a) (h)երկ- [herk] "tillage, arable land" հերկ-(եւ) [herkem] // -անեւ [-anem]) "tear, tear; divide; plow, plow (land, field)", հարեւ[harem] // հարոււ [harum] "rubbing, rubbing" // հարկանեւ [harkanem] (<*հարկ- [hark]) "hitting, hitting" [cmp. երկ(իւ)-ք [erkink^c] "sky" // երկ(իւ) [erkir] "earth", երկիւղ [erkiwł] "fear, fear", etc.]. b) հեր(ձ) [herj] "cleft, rift, tear", հերձ-(եւ) [herjem] "to open; to dissect" (< i.e. *p^[h]er(k^[h]o-). They tend to be of single origin, thus in Armenian there is a variability in the particles *-ք [r]// -ւ [n] with a general sense of "split in two; break through; split apart".

The article focuses on the variants of the root հերկ-[herk] 'plowing; plowing' and հերձ-[herj] 'crevice, crevice. gust, tear', whose origin, made by classical comparativism, cannot be considered whole and complete, to which the following are also attached: հերք.[hers] 'anger, rage' (հերքանեւ[hersotel] 'to be angry, to be angry', etc.), հարսն [harsn] 'bride; daughter-in-law', etc.

With the i.e. root *p^[h]er(k^[h]o-)//*p^[h]eru- "oak; rock, cliff" cf. (dial.) պէր [peɾ]// պիպէր [pipɛɾ] (<*պէրպէր [peɾpeɾ]) "strong, solid; firm; dense". (met.) "miserly, greedy", may be also պալ [pał] (dial. պալ [pal] "sturdy, rock (stone)", etc).

The comparison of i.e. *p^[h]er(k^[h]o- > арм. հերկ- [herk]// հերձ [herj] covers other word forms in Armenian, the proposed etymology becomes more reasonable and presumable when determining their origin.